

En kvalitativ studie om å ta liv

Hvilke faktorer påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner?

Eivind Carlsen og Anders Aksnes Smith
Krigsskolen Operativ
Bachelor i militære studier med fordypning i ledelse og landmakt
Forsvarets høyskole
Vår 2021

Antall ord: 13 950

Publiseringsavtale

En avtale om elektronisk publisering av bachelor/prosjektoppgave

Kadetten(ene) har opphavsrett til oppgaven, inkludert rettighetene til å publisere den.

Alle oppgaver som oppfyller kravene til publisering vil bli registrert og publisert i Bibsys Brage når kadetten(ene) har godkjent publisering.

Oppgaver som er graderte eller begrenset av en inngått avtale vil ikke bli publisert.

Jeg(Vi) gir herved FHS Krigsskolen rett til å gjøre denne oppgaven tilgjengelig elektronisk, gratis og uten kostnader	☒	
	Ja	Nei
Finnes det en avtale om forsinket eller kun intern publisering? (Utfyllende opplysninger må fylles ut)	☐	☒
	Ja	Nei
Hvis ja: kan oppgaven publiseres elektronisk når embargoperioden utløper?	☐	☐

Plagiaterklæring

Jeg (Vi) erklærer herved at oppgaven er mitt eget arbeid og med bruk av riktig kildehenvisning. Jeg (Vi) har ikke nyttet annen hjelp enn det som er beskrevet i oppgaven. Jeg (Vi) er klar over at brudd på dette vil føre til avvisning av oppgaven.

Dato: 17-04-2021

Eivind Carlsen

Kadett navn

Kadett, signatur

Anders Aksnes Smith

Kadett navn

Kadett, signatur

Sammendrag

En kvalitativ studie om å ta liv undersøker temaet å ta liv, og skal finne svar på hvilke faktorer som påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner. Oppgaven har gjennom en kvalitativ dokumentundersøkelse drøftet litteraturen innenfor temaet. Den utvalgte hovedlitteraturen består av Grossman (1995), Murray (2013) og Waaler, Monsen, Larsson og Nilsson (2018). Disse er valgt på bakgrunn av sin sentrale rolle innenfor temaet, de presenterer forskjellige argumenter og viser bredden av ulike teorier på en god måte. Våre funn viser at det er konkrete faktorer som spiller inn på soldatens vilje til å ta liv. Disse faktorene har både biologiske kjennetegn og er formet av sosiale konstruksjoner og relasjoner. Faktorene er oppsummert i form av en modell. Oppgaven viser at faktorene som påvirker soldatens vilje til å ta liv er: sosialt konstruert motstand mot å ta liv, avstand, utdanning, aggresjon, frykt, samhold og ledelse.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	4
1.1	Bakgrunn.....	4
1.2	Problemstilling.....	5
1.3	Avgrensninger og definisjoner.....	5
2	Metode.....	6
2.1	Valg av metode.....	7
2.2	Valg av kilder.....	7
2.3	Metode- og kildekritikk.....	9
2.4	Forfatterens forkunnskaper.....	11
3	Teori.....	11
3.1	Grossman - On Killing.....	11
3.2	Leo Murray - Brains and Bullets.....	15
3.3	Waalder, Monsen, Larsson og Nilsson - Å ta liv i kamp.....	18
4	Drøfting.....	20
4.1	Biologiske faktorer.....	21
4.1.1	Biologisk motstand mot å ta liv.....	22
4.1.2	Frykt.....	24
4.1.3	Avstand.....	25
4.1.4	Aggresjon.....	26
4.2	Sosiale faktorer.....	27
4.2.1	Sosialt konstruert motstand mot å ta liv.....	28
4.2.2	Emosjonell avstand.....	28
4.2.3	Samhold og ledelse.....	31
4.2.4	Utdanning.....	34
4.2.5	Weapon Pull.....	35
5	Konklusjon.....	36
6	Referanser.....	39

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Som troppssjefer har vi ansvaret for å utdanne og lede soldater. Disse soldatene vil ha et bredt erfaringsnivå, som strekker seg fra ferske rekrutter til erfarne lagførere. Et viktig mål med utdanningen er å skape kompetente soldater. Disse skal, gjennom kritisk tenkning, være i stand til å ta et annet liv når det kreves. Voldsmonopolet, som den militære profesjonen utøver på vegne av staten, medfører at man, i ytterste konsekvens, er nødt til å ta liv i militære operasjoner. Dette er et kontroversielt tema i det sivile samfunnet. Samtidig, tar det for seg noe av det mest særegne for den militære profesjonen. I deler av litteraturen hevdes det at mennesket har en medfødt motstand mot å ta liv. Dette er noe både Grossman (1995) og Marshall (1947) argumenterer for, og de mener at soldaten må utdannes målrettet for å overvinne denne sperren. Det var først på Krigsskolen vi ble introdusert for Grossman sine teorier i *On killing* (1995) som sier at mennesker har en biologisk motstand mot å ta et annet menneske sitt liv, selv når ens eget liv er truet:

“The resistance to the close-range killing of one’s own species is so great that it is often sufficient to overcome the cumulative influences of the instinct for self-protection, the coercive forces of leadership, the expectancy of peers, and the obligation to preserve the lives of comrades” (Grossman, 1995, s. 87).

Grossman (1995) sine påstander vekket interesse, men under intervjuer med norske soldater som en del av undervisningen i emnet *LED2201 Ledelse i strid*, ble vi presentert et annet perspektiv. Flere av disse soldatenes erfaringer, samsvarte ikke med Grossmans (1995) påstander. Dette skapte et ønske om å tilegne seg mer kunnskap om temaet og undersøke hvilke faktorer som kan være med på å påvirke soldatens vilje til å ta liv.

Killology, er temaet som fokuserer på det å ta liv og er etablert av Grossman (1995). Han anses av mange i dag som den fremste forskeren innen temaet. På den andre siden er det flere som argumenterer for at det ikke er en iboende sperre for mennesker å ta liv (som Møller, 2010; Reichelt, 2016; Waaler, Monsen, Larsson, Nilsson, 2018). Disse påpeker at historien viser at mennesker er i stand til å drepe sin egen art. Motivasjonen for denne bacheloroppgaven er å se på den tilgjengelige forskningen rundt temaet, og trekke

konklusjoner basert på litteraturen som oppgaven tar for seg. Det er skrevet flere bacheloroppgaver rundt temaet, blant annet Muggebyes *Å ta liv* (2017), men ingen som tar for seg bredden av eksisterende litteratur, og vi håper i så måte at vår oppgave vil tilføre temaet en utvidet helhetsforståelse.

1.2 Problemstilling

Soldater kan være nødt til å ta liv på vegne av oppdraget, eller for å sikre egen-, eller avdelingens overlevelse. Likevel, viser Grossman (1995) sine undersøkelser at flere soldater ikke er villige til å ta liv, selv når de er i truede situasjoner. Grossman (1995) argumenterer for at soldater har en biologisk motstand mot å ta liv av andre mennesker. Psykologen David Buss (2005) mener derimot at det ikke finnes en slik sperre. Hærens våpenskole hevder: “For en soldat som havner i en stridssituasjon på liv og død, vil evnen og viljen til å ta andre menneskers liv være avgjørende for egen overlevelse” (2013, s. 17). Det er derfor av betydning for soldater og militære sjefer å vite om de faktorer som påvirker soldatens vilje til å ta liv. Ved å være bevisst disse faktorene, vil man gjennom utdanning, trening og øving kunne øke avdelingens operative evne. Denne oppgavens problemstilling blir derfor:

Hvilke faktorer påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner?

Vi tenker å besvare denne oppgavens problemstilling gjennom å drøfte utvalgt litteratur opp mot hverandre og oppsummere resultatet med en modell. Hensikten med å oppsummere oppgaven ved bruk av en modell, er at man enkelt kan gi en grafisk fremstilling av en kompleks oppgave. På den måten kan man gjøre fagfeltet litt mer oversiktlig. Dette vil gi en enklere innføring i fagfeltet og modellen kan brukes til videre forskning, bacheloroppgaver, eller undervisning. Modellen vil i så måte være oppgavens bidrag til fagfeltet.

1.3 Avgrensninger og definisjoner

Denne oppgaven fokuserer på de psykologiske aspektene ved å ta liv. Det er selve øyeblikket når soldaten tar liv, og tiden i forkant av denne handlingen, som oppgaven tar

for seg. Følgelig, har oppgaven ikke til hensikt å se på senvirkninger og hva som skjer etter handlingen.

Grunnet oppgavens omfang og ordbegrensning, avgrensner denne oppgaven seg til å fokusere på de faktorene som blir presentert i den utvalgte hovedlitteraturen, som vil bli redegjort for senere i oppgaven. Faktorer som blir presentert i annen litteratur, vil ikke bli presentert i denne oppgaven, men vil brukes til å understøtte, eller drøfte de faktorene som allerede er presentert.

Denne oppgaven tar utgangspunkt i infanterisoldaten, og vil derfor ikke fokusere på faktorer som påvirker soldater som opererer fra andre plattformer enn fotsoldater. Andre plattformer er blitt inkludert der litteraturen har benyttet seg av dette som eksempler.

Å ta liv brukes i denne oppgaven om den handlingen en soldat utfører når personen dreper en annen motstander i en militær operasjon. Verbet *drepe*, kan gi assosiasjoner til kriminelle handlinger, snarere enn en handling utført av en soldat mot et militært mål. Drepe defineres likevel som synonymt med å ta liv.

Militære operasjoner defineres i denne oppgaven som alle operasjoner hvor militære styrker utøver militærmakt på vegne av sine nasjonale myndigheter. Det innebærer at oppgaven ikke skiller mellom høy- eller lavintensitetskonflikter, men disse nyansene kan drøftes hvis det er relevant for oppgaven.

2 Metode

Dette kapittelet har til hensikt å redegjøre for metoden, og forklare hvordan metoden skal besvare oppgavens problemstilling, før kildeutvalget til oppgaven blir presentert. Deretter, vil metodens svakheter bli redegjort for, og til slutt vil forfatterens forkunnskaper innenfor temaet bli beskrevet.

2.1 Valg av metode

Denne oppgaven blir besvart ved bruk av kvalitativ metode. Kvalitativ metode egner seg når oppgaven skal undersøke mønstre og meninger mennesker har rundt ulike handlinger (Johannessen, Tufte, Christoffersen, 2010). Denne metoden egner seg derfor godt for å undersøke hvordan soldaters vilje til å ta liv påvirkes. Som det framkommer av ordet kvalitativ, sier denne metoden noe om kvaliteten, egenskaper, eller spesielle kjennetegn ved det fenomenet som undersøkes. Kvalitativ metode er hensiktsmessig å bruke når man forsker på et tema som er såpass lite forsket på, som det å ta liv er, samt at en kvalitativ metode egner seg når man vil forstå et tema mer grundig (Johannessen et al. 2010).

Helt konkret, har vi gjennomført en dokumentundersøkelse for å svare på problemstillingen. Denne oppgaven går i dybden innenfor et tema, samtidig som den søker etter et bredt spekter av faktorer. Dokumentundersøkelse evner å belyse flere faktorer i dybden, i større grad enn for eksempel intervjuer, og egner seg derfor til å besvare denne type oppgave. Dokumenter kan baseres på både subjektive og objektive kilder. Noen dokumenter baserer seg på intervjuer, andre baserer seg på undersøkelser, forskning og debatter i fagmiljøet. Dette vil gi oss et større innblikk i temaet vi skriver om. Dokumenter vil i stor grad ta for seg ting som har skjedd, og på den måten ligner studier av dokumenter på observasjon (Jacobsen, 2015). Jacobsen skriver at dokumentundersøkelser er hensiktsmessig når man ønsker å studere hva mennesker faktisk har gjort. Siden denne oppgaven ønsker å belyse variasjoner og mangfold av faktorer som påvirker soldaters vilje til å ta liv, er dokumentundersøkelse vurdert til å være mest hensiktsmessig.

2.2 Valg av kilder

Kildeutvalget har hatt en induktiv tilnærming. Det betyr at vi prøver å gå fra empiri, til teori. Det innebærer at all teori bør være fundert i reelle observasjoner og dokumentert fakta. Vi har på bakgrunn av den induktive tilnærmingen forsøkt å samle inn litteratur med så åpent sinn som mulig. Ved å ikke ha forutinntatte holdninger, eller en klar formening om resultatet, har vi prøvd å samle inn et bredt spekter av relevante kilder.

Siden oppgavens metode er dokumentundersøkelse, har vi hentet kildene fra faglitteraturen (Jacobsen, 2015), med mål om å gå så bredt ut som mulig. Vi har hatt Grossman sin bok

On killing (1995) i et tidligere emne på Krigsskolen, og har brukt hans bok som et utgangspunkt. For å finne litteratur som argumenterer for andre sider enn det Grossman (1995) gjør, har vi brukt tidligere bacheloroppgaver med liknende tematikk. Vi har dog ikke opplevd at kildene vi har kommet fram til ved bruk av overnevnte metode har ført til en *metning*, altså dekket informasjonsbehovet (Glaser og Strauss, 1967). Vi har derfor funnet flere kilder ved å bruke biblioteksystemet, Oria, ved å søke på nøkkelord innenfor tematikken. Gjennom disse kildene har vi, gjennom å studere kildelisten, funnet frem til annen relevant litteratur.

Murray (2013) er en dominerende kilde innenfor tematikken rundt å ta liv. Han kritiserer flere av Grossmans (1995) og Marshalls (1947) argumenter som mye av den tradisjonelle litteraturen bygger på. Murray (2013) er brukt som en hovedkilde i denne oppgaven fordi han bringer et nytt perspektiv rundt hva som påvirker soldatens vilje til å ta liv. Samtidig står han for noen av de tradisjonelle synspunktene rundt en iboende motstand mot å ta liv. Waaler et al. (2018) skiller seg fra de to andre tekstene ved å være en artikkel som er publisert i et fagfelleurdert tidsskrift. Denne teksten bringer et mer moderne syn på temaet, og er uenig med Grossman (1995) og Murray (2013), samtidig som det er noen likhetstrekk mellom de tre hovedkildene. Waaler et al. (2018) er i tillegg skrevet av norske og svenske forfattere, som gjør den mer interessant, siden den står nærmere norsk kultur. Oppgaven refererer også til *Voldsbruk og livsfare*, skrevet av Waaler, Larsson og Nilsson (2019). Dette er en bok, som tar for seg mer enn problematikken rundt å ta liv. Oppgaven kommer til å benytte seg av Waaler et al. (2018) som hovedkilde, fordi denne artikkelen er ment til å beskrive faktorer som påvirker soldatens vilje til å ta liv, og er derfor vurdert til å være svært aktuell. Samtidig skiller artikkelen seg fra de to andre hovedkildene denne oppgaven har valgt å benytte seg av, ved å holde en høyere metodisk standard.

Disse tre hovedkildene representerer dermed et utvalg av de ledende teoriene innen tematikken, og har ulike syn som framkommer i drøftingen. De tre hovedkildene har en bevegelse fra Grossman (1995) som presenterer et konservativt syn som legger vekt på en iboende motstand mot å ta liv. Murray (2013) er delvis enig med Grossman (1995), men utfordrer flere av hans påstander og presenterer et mer nyansert syn på hva det er som påvirker soldatens vilje til å drepe. Til slutt presenterer Waaler et al. (2018) andre faktorer enn de Grossman (1995) og Murray (2013) gjør. Waaler et al (2018) sine funn er likevel godt redegjort for. Sammensetningen av hovedkilder er derfor en styrke for denne

oppgaven, siden tekstene presenterer godt anerkjente, og forskjellige argumenter og viser bredden av ulike teorier på en god måte.

2.3 Metode- og kildekritikk

Kritikken for bruk av valgt metode, er at den ikke får fram personlige erfaringer, som man for eksempel kunne oppnådd ved bruk av intervju, eller åpne- eller semistrukturerte spørreundersøkelser (Johannessen et al. 2010). Gjennom litteratur har vi på den andre siden få tilgang på flere intervjuer behandlet av forfatteren. Det gir mulighet for å oppsummere en større mengde data. Svakheten er at disse intervjuene ikke nødvendigvis gir oss presise svar på de spørsmålene vi ønsker svar på. Det betyr at det ikke er vi som stiller våre egne spørsmål, og vi er begrenset til en subjektiv skildring av intervjuobjektet. Dette gir et dårlige datagrunnlag for egen tolkning. Vi vil heller ikke få en datainnsamling som direkte er knyttet opp mot vår problemstilling, og vi kan derfor ikke trekke konklusjoner basert på statistikk.

Opgaven tar for seg hva som påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner. Den tar ikke for seg senvirkninger og traumer. Litteraturen domineres hovedsakelig av studier som tar for seg senvirkninger og traumer, framfor hva som skjer i øyeblikket en soldat tar, eller ikke tar, en annen motstanders liv. Grunnen til at det å ta liv er skrevet lite om, kan være fordi temaet fremstår som relativt tabu sett utenifra, men Grossman (1995) påstår at det også var tabu internt i den militære profesjonen, før han selv studerte temaet. En kritikk av metoden er derfor at det ikke er en stor bredde i litteraturen, men det er begrenset til fire til fem sentrale tekster. Utover dette er det flere forskningsartikler som tar for seg deler, eller hele tematikken. De vil bli tatt med i denne oppgaven i den grad de er relevante.

Grossman er en av de mest anerkjente forskerne innen Killology, med bøkene *On Killing* (1995) og *On Combat* (2004). Han har likevel blitt kritisert for mangelfulle kildehenvisninger, og han baserer mange av argumentene sine på boken *Men against Fire*. I denne boken skriver Marshall (1947) at 75 prosent av soldatene i andre verdenskrig ikke ville skyte på fienden. Dette er tall som er kontroversielle (Spiller, 1988; Smoler, 1989). Murray (2013) skriver blant annet at Marshalls (1947) tall, ikke kommer fra

møysommelige studier, men snarere gjetning. Fordi Grossman (1995) bygger argumentene sine på Marshall (1947) sine tall, er det følgelig brister i Grossmans (1995) argumentasjon. Både Grossman (1995) og Murray (2013) bruker til tider anekdotiske bevis når de trekker konklusjoner. Det fremstår som om Grossman (1995) spekulerer når han kommer fram til enkelte konklusjoner. Ett eksempel er: “The obvious conclusion is that most soldiers were *not* trying to kill the enemy. Most of them appear to have not even wanted to fire in the enemy’s general direction.” (Grossman, 1995, s. 22). Dette bruker han til å konkludere med at det er en motstand mot å drepe. Det framstår som et noe tynt belegg for en såpass viktig konklusjon. Han er også kritisert for å komme med bastante påstander, påstander som ikke lar seg spore tilbake til primærkilden. Grossman er likevel ikke til å komme utenom innen denne oppgavens tematikk, og mye senere litteratur bygger på hans teorier. Grossman (1995) er, på grunn av dette, en sentral del av teorien i denne oppgaven, men kritikken av hans teorier er viktig å ta høyde for.

En annen kritikk, som kan rettes mot vårt valg av kilder, er deres manglende vinkling mot vår problemstilling. Murray (2013) skriver hovedsakelig om soldaters kampmoral. Dermed dekker han flere aspekter som er høyst relevant for vår problemstilling, men det er viktig å tolke hans konklusjoner kritisk. Murray skriver en del kapitler som omhandler det å ta liv, men oppsummert bygger han på sine egne teorier rundt kampmoral, og vil dermed ikke direkte understøtte viten til vår problemstilling. Derfor må kilder som Murray (2013) overveies nøye, for å bekrefte relevansen i hans argumenter sett opp mot problemstillingen.

Konstruktivisme er kritikk til enhver oppgave som hevder å definere virkeligheten, men er spesielt viktig i induktive oppgaver hvor forfatterne forsøker å være objektive.

Konstruktivisme er en kunnskapsteori i ytterkant av objektiv-subjektivspekteret og hevder at kunnskapen vi tilegner oss er preget av vår individuelle bakgrunn og kultur. Ifølge konstruktivismen er virkeligheter subjektive og det er vanskelig å enes om én virkelighet. Vi må derfor ta høyde for at det som definerer hvem vi er som individer kan ha preget våre erfaringer, tanker og dermed også våre konklusjoner rundt dette temaet (Berger og Luckmann, 2006).

2.4 Forfatternes forkunnskaper

Forfatterne av denne oppgaven har ingen personlige erfaringer med å ta liv. Gjennom skolegangen på Krigsskolen har en streift innom tematikken, og det var særlig under stridsskursperioden at interessen for tematikken ble vekket. Grossmans (1995) teorier hadde tidligere blitt presentert, og det har gitt forfatterne lyst til å undersøke tematikken i en større helhet. Samtidig trekker en slik diskusjon inn flere emner, som psykologi og ledelse. Dette gjør tematikken særs spennende og relevant, da man kan lære mye gjennom andres erfaringer. Det å ta liv i militære operasjoner er et omdiskutert tema, og det er viktig at offiserprofesjonen har et gjennomtenkt og ryddig forhold til dette. Med innblikk i temaet kan man få en større forståelse for sin rolle i å “løse oppdrag og ta vare på sine soldater”.

Forfatterne har samlet sett kort fartstid i Forsvaret. Den ene begynte på Krigsskolen etter videregående, og den andre etter endt førstegangstjeneste. Med dette som grunnlag har forfatterne lite forkunnskap og erfaring å trekke konklusjoner på. Sett opp mot valg av induktiv metode kan dette være positivt.

3 Teori

Dette kapittelet redegjør for tre tekster som tar for seg diskusjonen rundt soldaters vilje til å ta liv; *On Killing* av Grossman (1995), *Brains and bullets* av Murray (2013) og *Å ta liv i kamp* av Waaler et al. (2018). Disse tekstene presenterer et ulikt syn på hva som påvirker en soldats vilje til å ta liv, og er viktige teorier å belyse før drøftingen. Grossman (1995) argumenterer for en iboende, biologisk motstand mot å drepe. Murray (2013) skriver at mennesker har en aversjon mot å ta liv, men at denne aversjonen skyldes mer enn biologiske faktorer. Til slutt argumenterer Waaler et al. (2018) for at mennesket gjennom altruisme og egoisme ikke har noen motstand for å drepe når de står i situasjoner hvor de selv er truet. Det teoretiske grunnlaget består av flere tekster enn de som trekkes fram i dette kapittelet, og disse nyansene vil komme fram i drøftingen.

3.1 Grossman - On Killing

Grossman (1995) introduserer menneskets fire reaksjoner som blir framtrepende i møte med dødelig konflikt mot andre mennesker. Han skriver at “fight-flight”-responsen, en

teori først beskrevet av Cannon (1915), ikke er gyldig når mennesker står ovenfor sin egen art, altså soldat mot soldat. Når en soldat er i konfrontasjon mot en annen soldat utvider reaksjonene seg til å innebefatte “posture” og “submit”. Særlig “posture” er en vanlig reaksjon. “Posture” går ut på å at den soldaten som framstår som sterkest vil vinne en konfrontasjon med en fiendtlig soldat, fordi denne soldaten vil overgi seg. Grossman eksemplifiserer “posture” med soldater som bevisst skyter over fienden, ikke for å drepe, men for å skremme fienden. Videre, forklarer han at ikke alle soldater løser væpnede konflikter med “fight”, “flight”, eller “posture”, men ved å overgi seg uten kamp, altså reaksjonen “submit”. Han mener at mennesker har en iboende og biologisk motstand mot å drepe andre mennesker, og at det vises gjennom reaksjonene til soldater. Grossman (1995) viser til eksempler fra dyreverden, hvor for eksempel pirajaer er nådeløse rovdyr, men når de sloss seg imellom løses konflikten oftest gjennom “posture”, eller “submit”.

Grossman (1995) forteller om slaget ved Gettysburg, som et eksempel på at soldater har en sperre mot å drepe. Etter slaget ved Gettysburg lå det igjen 27 574 musketter, hvorav 90 prosent av disse var ladet. Av de ladede muskettene var 12 000 musketter ladet mer enn en gang, og 6000 var ladet mellom tre til ti ganger. Grossman (1995) skriver at dette er tall som peker i retning på at soldater ikke ville skyte mot fienden. Isteden later soldatene som de skyter, og lader heller musketten en gang til slik at de ikke blir avslørt av befalet. Man bruker lang tid på å lade en muskett, og man kan bare lade ett skudd av gangen. Hadde det vært et desperat behov for å skyte mot fienden, mener Grossman (1995), at de ladede våpnene til falne soldater hadde blitt brukt for å avfyre mot fienden for å spare tid i ladeprosessen. Disse tallene fra Gettysburg gjør at Grossman (1995) kommer til en foreløpig konklusjon: “The obvious conclusion is that most soldiers were *not* trying to kill the enemy. Most of them appear to have not even wanted to fire in the enemy’s general direction” (Grossman, 1995, s. 22). Grossman (1995) setter sin konklusjon i sammenheng med Marshall (1947) sine funn under andre verdenskrig. Marshall (1947) intervjuet soldater etter de hadde vært i kamp, og fant ut at av hundre soldater på linje, var det bare 15-20 som aktivt avfyrte våpenet sitt mot fienden. Soldatene ble værende framme i striden, men til tross for fare for eget liv, valgte de å ikke drepe fienden (Grossman, 1995).

Grossman (1995) mener at avstanden til fienden påvirker viljen soldaten har til å drepe. På lange avstander klarer man ikke kjenne igjen mennesket hos fienden, det likner mer på en skyteblink, eller dataspill. Grossman (1995) underbygger dette med at piloter som slipper

flybomber, eller artillerister som skyter krumbane, ikke opplever noen motstand. Det at deres handlinger dreper er for langt unna til å ha en påvirkning. På korte hold derimot, for eksempel på 50 meter, kan soldaten se ansiktsuttrykket til motstanderen. Han vet at hvis han skyter, vil han høre fiendens skrik og jamring. Mens man på lengre avstander kan skyte mot en uniform, eller en fiende, sier Grossman (1995) at man på korte hold unektelig skyter en person. På samme måte vil det være en enda sterkere motstand å drepe noen i nærkamp, enn det vil være å skyte motstanderen fra 50 meters avstand. Grossman (1995) mener derfor at mennesket har en motstand mot å ta liv, og denne motstanden blir sterkere jo kortere avstanden er.

Den fysiske distansen mellom soldatene er den synligste faktoren som påvirker soldatens vilje til å ta liv. Det er likevel flere faktorer som påvirker soldaten og hans vilje til å drepe, ifølge Grossman (1995). Disse faktorene er blant annet ordre fra autoriteter, gruppeamnesti og emosjonell avstand. Krav fra en autoritet handler om at soldater har lettere for å overvinne motstanden mot å drepe ved at man følger ordre fra en overordnet. Det handler om at mennesker lett føyer seg etter ledere de har respekt for. En leder som framstår kompetent har en stor påvirkningskraft på mennesker, og vil oftere få underordnede til å utføre arbeidsoppgavene som er tildelt, selv om det innebærer å ta liv. Grossman (1995) underbygger dette med at den viktigste faktoren for at en soldat avfyrte våpenet sitt var å bli fortalt at han skulle skyte.

Gruppeamnesti (eng. *group absolution*) mener Grossman (1995) gjør det lettere å ta liv, som en del av en gruppe. Vi forstår Grossmans bruk av begrepet som at når man gjør en handling som del av en gruppe, et lag, eller en tropp, så er det lettere for soldaten å akseptere handlingen han utfører. I en gruppe oppstår det en anonymitet når en tar liv. Soldaten føler at det ikke er *han* som dreper, men at han som en del av gruppen utfører handlingen. Samholdet i gruppen vil gi en følelse av ansvar. Soldaten føler seg derfor nødt til å ta liv, fordi det er det som kreves av en soldat, og dermed stilles disse kravene også av gruppen. Han er redd for å bli sett på av gruppen som for svak til å ikke utføre handlingene han er satt til. Til sammen gjør disse to faktorene det litt lettere å ta liv.

Emosjonell avstand er en vital del av motstanden til å drepe. Emosjonell avstand består av faktorene kulturell, moralsk, sosial og mekanisk avstand. Disse faktorene påvirker,

ifølge Grossman (1995), viljen til å drepe på lik linje som den fysiske avstanden. Det er derfor viktig å redegjøre for de ulike faktorene.

Kulturell avstand handler om etniske forskjeller som man i større, eller mindre grad, bruker for å dehumanisere fienden. Det beste eksemplet på kulturell avstand var det nazistene klarte å skape i Nazi-Tyskland, hvor de så på den ariske rasen som “ubermenchen”, som hadde i oppgave å rydde verden for “untermenchen”. På den måten skapte de en kulturell avstand som gjorde det lettere å ta liv. Et annet eksempel er amerikanske veteraner fra andre verdenskrig, som svarte at 44 prosent hadde lyst til å drepe en japansk soldat, mens kun 6 prosent sa det samme om tyske soldater. Grossman (1995) mener at dette handler om kulturell avstand. Siden tyskere liknet amerikanere, både utseendemessig og kulturelt, var viljen til å drepe japanerne større. Samtidig refererer han til Dupuy (1977), som hevder at tyskerne klarte å skape en kulturell avstand til britiske og amerikanske styrker, som dermed bidro til å påføre større tap på britisk/amerikanske styrker, enn hva de selv tapte. Ut ifra disse to beskrivelsene forklarer Grossman (1995) hvordan kulturell avstand påvirker en soldat. En naturlig, eller kunstig fremstilt forskjell mellom stridende parter vil dermed åpne for en mulighet til å dehumanisere fienden, og på den måten tilrettelegge for at soldater lettere tar liv.

Moralsk avstand innebærer troen på at ens eget mål og hensikt med konflikten er mer “rett” enn fiendens. Man kan dele moralsk avstand inn i to komponenter. Den første er at man fordømmer fiendens sak, og tillegger fienden all skyld. Fienden må derfor straffes. Den andre komponenten handler om at man legitimerer egen innsats i konflikten (Grossman, 1995). Moralsk avstand beskrives av Grossman som å rettferdiggjøre sine egne handlinger ovenfor en uverdige fiende. Han trekker frem eksempler fra andre verdenskrig og Franklin D. Roosevelt som fremmet et ideal om at USA har et høyere moralsk standpunkt og derfor måtte gripe inn i krigen. Grossman (1995) går videre og kobler denne moralske opphøyelsen til Golfkrigen i 1991, hvor han mener at USA følger i samme baner. Videre omtaler Grossman (1995) moralsk avstand som en prosess som tilrettelegger for at andre faktorer kan påvirke soldaters vilje til å ta liv, for eksempel kulturell avstand. Gjennom moralsk avstand er fiendens ideologi og handlemåte feil. Å ta liv i denne sammenheng, vil på den måte, fremstå som en rettferdighetshandling.

Sosial avstand handler om samfunnets hierarkiske system, og hvordan dette “klasseskillet” påvirker en soldats vilje til å ta liv. Den sosiale avstanden forekommer oftest internt i egen forsvarsorganisasjon. I USA er offiserer, sersjanter og vervede adskilt, og en grunn for dette er å skape en sosial avstand. På den måten er det lettere for de militære lederne å være i stand til å ta beslutninger, som innebærer at egne soldater mister livet (Grossman, 1995). Han beskriver det også som en faktor som motvirker soldatens vilje til å ta liv. Grossman argumenterer for at en soldat ser mer likhet med fienden på motsatt side, enn sine egne overordnede og offiserer. Dette trekker han inn i historiske aspekter fra kriger som skjedde før Napoleonstiden. Han understreker at sosial avstand var mer fremtredende på denne tiden, da offiserer ble rekruttert fra overklassen, og soldatene tilhørte underklassen.

Mekanisk avstand beskriver Grossman (1995) som et moderne fenomen som har kommet gjennom teknologiens innmarsj på slagfeltet. Teknologien som blir trukket frem er nattkikkerter og termiske kameraer. Disse teknologiske hjelpemidlene omgjør alt som blir sett og skutt på til data. Nattkikkerter omgjør lyspartikler til grønn/grå-tone og termisk gir varmesignatur en annen farge enn bakgrunnen. Dette har gitt flere fordeler på slagmarken, men det Grossman (1995) trekker frem er at det får slagmarken til å ligne på noe man ser på TV. Hvis vi knytter det opp mot kulturell avstand, som handler om å dehumanisere fienden, kan man se likhetstrekk. Gjennom teknologi kan man fjerne realiteten rundt det å ta liv, ved å bytte ut reelle observasjoner og prosjektere dem gjennom en dataskjerm.

En annen faktor som påvirker viljen til å ta liv er treningen soldaten har gjennomført. Ifølge Grossman (1995), var grunnen til at britene hadde høyere skuddrate i Falklandskrigen, enn i andre verdenskrig, treningen som britene gjennomførte i forkant. Grossman peker på at realistisk trening, for eksempel i simulatorer, gjør soldaten i stand til å utføre ildhåndgrep og handlingsmønstre under stress. På den måten mener Grossman (1995) at man kan trene bort motstanden til å drepe.

3.2 Leo Murray - Brains and Bullets

I boken *Brains and Bullets* fra 2013 skriver Murray hovedsakelig om sine undersøkelser om hvordan det psykologiske overtaket kan vinne en krig. Murray er en britisk militær

analytiker og en tidligere soldat som i flere tiår har studert det psykologiske aspektet av krigføring. Murrays interesse og faglige stoff ble hovedsakelig hentet ut fra et videointervju av en sersjant som deltok i Falklandskrigen, tidligere studier og gjennom ulike militære faggrupper, spesielt en gruppe med offiserer som ble kalt “Sennelager Club” (Murray, 2013). Videre i boken bruker han også mye av den tidligere forskningen innenfor fagfeltet. Eksempler på forskning som blir trukket frem er blant annet Marshall (1947) med sine undersøkelser på skuddrate, men også “battle reports” og psykologiske tester (Murray, 2013). Noe av det han trekker frem er at mange soldater, profesjonelle eller ei, får en passiv og unnvikende holdning i kampens hete. Denne passive holdningen, fører til at soldater ikke gjør jobben sin, som igjen gjør at gruppen eller avdelingen blir mindre effektiv. Historisk sett mener Murray (2013) at dette fenomenet forekommer på begge sider av en konflikt og dette leder ut til teorien hans som beskriver hvordan krig kan bli vunnet gjennom et psykologisk overtak.

Murray (2013) utfordrer Marshalls (1947) påstander. Noe av kritikken er rettet mot de situasjonene Murray (2013) omtaler som “desperate seire”. Her påstår Murray (2013) at Marshalls journalistiske ferdigheter lokket han til å fokusere på trefninger hvor vesten hadde oddsene mot seg. Videre stiller han seg også kritisk til Marshalls (1947) tall, om at rundt 20 prosent av soldater i kamp ikke sloss, og mener at de ikke kan brukes som en generell regel og at tallene på ikke-kjempende soldater heller er situasjonsbestemt. Murray (2013) argumenterer imot teorien om at det er noe genetisk som gjør noen mennesker bedre egnet til å sloss enn andre. Han begrunner dette ved at avdelingens effektivitet varierer fra situasjon til situasjon. På den måten må det være noe annet enn gener som bestemmer om soldaten tar liv, eller ikke. Han stiller seg også kritisk til Marshalls (1947) teori om økt skuddrate blant soldater. Argumentet er at mer moderne kriger, som Korea-krigen og Afghanistan, er utkjempet under andre omstendigheter. En av omstendighetene han trekker frem er at vestlige soldater i moderne stridssituasjoner har vært under tryggere omstendigheter, som lenger avstand fra fienden, eller gode forsvarsstillinger. Murray (2013) trekker også inn “er det verdt det?”, som er et gjennomgående spørsmål som han stiller i flere deler av boken. Med dette refererer han til et annet spørsmål en soldat skal ha stilt seg selv, hentet fra *Men Against Fire* (Marshall, 1947): “*Will the possible effect on the enemy of my active participation be worth the possible adverse effect on me?*” (Marshall, sitert i Murray, 2013, s. 35)

“Er det verdt det?”-spørsmålet som Murray (2013) trekker inn er sentral i hans tolkning av hva som påvirker en soldats vilje til å sloss. Han oppsummerer at denne kalkulasjonen, som blir gjort inni hodet på en soldat, er underbygget av tre forskjellige faktorer. Disse faktorene er frykt, fornuft og aversjon mot å ta liv.

Den psykologiske effekten til artilleri beskrives gjennom forsøkene til en forsker som Murray møtte gjennom Sennelager Club. Forskeren beskriver at antall personer i en avdeling drept av artilleri, kan gjenspeile hvor stor andel av avdelingen som er effektive etter bombardementet. Dette eksemplifiseres med: *“with 5 per cent casualties to artillery, effectiveness was usually halved; with 10 per cent casualties, effectiveness often disappeared altogether”* (Murray, 2013, s.39). Murray (2013) antyder at så lenge artilleri har en dødelig effekt, så vil det skape en psykologisk effekt hos fienden, som vil gjøre at han ønsker å trekke ut, eller overgi seg. Hvis det ikke er en dødelig effekt, vil man kunne forvente motstand i etterkant av bombardementet. Dette bruker Murray (2013) på hvordan frykt kan påvirke en soldat.

Murray (2013) mener videre at selv om frykt er en betydelig faktor som påvirker det psykologiske spekteret hos en soldat, så kan det utlignes, eller forsterkes gjennom fornuft. Murray (2013) mener at det er her “er det verdt det?” kommer mest frem. Hvis en soldat oppfatter en situasjon som lite sannsynlig å vinne, vil soldatens vilje til å ta liv reduseres betraktelig. Murray (2013) mener at Marshall (1947) studerte trefninger hvor de allierte styrkene var underlegne. Dette gjør at soldatens vilje til å ta liv reduseres, fordi fornuften sier at det å drepe ikke er verdt det. På den andre siden, viser Murray (2013) til dagens vestlige styrker i Afghanistan, som har en overlegen teknologi og treningsstandard, sett oppimot motstanderen. Dette gjør at soldatens vilje til å ta liv forsterkes. Soldatens fornuft tilsier at han kommer levende fra trefningen.

Murray (2013) beskriver både at soldater har en aversjon mot å ta liv, men også at flere soldater opplever glede. Oppsummert, skriver Murray at *“But for over 90 per cent of soldiers, the closer they get to killing, the less they like it.”* (2013, s. 63). I forlengelsen av dette, skriver Murray (2013) at det finnes en hel rekke faktorer som påvirker soldats holdninger rundt å ta liv. Disse faktorene beskriver han i rammen av medfødte egenskaper som er formet av erfaring, samfunn, grupper og ledere. Han mener at moral og empati kan hindre en soldat i å ta liv, og at stolthet og entusiasme kan drive en soldat til å ta liv. Dette

beskriver Murray sammen med en rekke andre faktorer. En av disse faktorene, som fysisk avstand, har likhetstrekk med det vi har lest i Grossman (1995). Murray (2013) presiserer at aversjon mot å ta liv må bli sett i sammenheng med frykt og fornuft.

Murray (2013) beskriver også en faktor han kaller “weapon pull”. Murray hevder at de som bruker større og bedre våpen, har en større vilje til å ta liv. Denne teorien begrunner Murray gjennom å se på lagsvåpen, som for eksempel en MG42. Han argumenterer for at de som bruker et slikt våpen har større mulighet til å påvirke fienden og de opererer sammen som et makkerpar. Et større våpen gjør at soldaten føler at han har en større sannsynlighet for å vinne duellen. Murray skriver også at et makkerpar som opererer ett større våpen, oppnår en større grad av personlig ansvarsfølelse, fordi soldaten vet at han blir lagt merke til.

Murray (2013) mener at viljen til å ta liv er situasjonsbetinget:

“Fear, common sense and aversion to killing underpin this calculation and generally reduce the chance of a man fighting. When combined, they mean that all men will stop fighting under the right circumstances. Yet, despite early estimates that less than one-quarter of men will fight at all, nearly all men will fight when fear, common sense and aversion are countered by other forces.” (s. 240-241).

Viljen til å drepe kommer an på “er det verdt det?”-vurderingen til soldaten, og hvordan frykt, fornuft og aversjon mot å ta liv påvirker soldaten i øyeblikket han skal ta liv. Murray (2013) poengterer at samme soldat kan i en situasjon ta et liv, mens i en annen gjør soldaten det ikke. Han stiller seg derfor ikke bak Grossman (1995) sin påstand om at motstanden til å ta liv er til stede i enhver soldat, alltid.

3.3 Waaler, Monsen, Larsson og Nilsson - Å ta liv i kamp

Waaler var tidligere sjefsprest i Sjøforsvaret, Monsen jobber på Sjøkrigsskolen, mens Larsson og Nilsson jobber på Forsvarshögskulan i Sverige. Deres forskning (Waaler, et al. 2018) kartlegger hvordan det oppleves å ta liv i kamp. Videre, har de undersøkt hva som skal til for å kunne ta liv i skarpe operasjoner og hvilke forutsetninger normale mennesker har til å ta liv. Waaler et al. (2018) vil med studien belyse om mennesket har en motstand

mot å drepe, eller ikke. Svaret på det spørsmålet avgjør hvilken trening soldater trenger før de deltar i militære operasjoner.

Waalder et al. (2018) ser først på det teoretiske grunnlaget, før studien redegjør for dens empiriske materiale. Studien ser på to motstridende teorier; Grossman (1995) som mener at mennesket har en innebygget motstand mot å ta liv, og psykologen Buss (2005), som mener at mennesker har en medfødt evne til å drepe. Buss (2005) mener at mennesket alltid har kjempet for å overleve og reproducere seg, og at ett av de virkemidlene menneskene har for å overleve er å ta liv av andre mennesker. Buss (2005) oppsummerer dette med to momenter; normale mennesker er i stand til å ta liv uten spesiell trening, og alle mennesker bærer på et potensial for ondskap.

Waalder, et al. (2018) intervjuet 17 norske og 11 svenske soldater, både vervede, befal og offiserer. Soldatene som er intervjuet, er både fra spesial- og konvensjonelle styrker. Samtlige av intervjuobjektene har vært i krevende operasjoner. Etter intervjuene har studien kommet fram til at spesielt personlig ansvarsfølelse og samhold var faktorer som påvirket soldatenes vilje til å ta liv.

Resultatene fra intervjuene viser at de svenske og norske soldatene hadde en sterk ansvarsfølelse for handlingene de gjennomførte i løpet av operasjonene. Soldatene sier at de ikke opplevde noe form for gruppepress, eller press fra autoriteter, som gjorde at de tok liv. Tvert imot, så opplevde de stor grad av desentralisert ansvar. Studien viser at soldatene ikke bare opplevde ansvarsfølelse ovenfor oppdraget de var tildelt, men at de også opplevde et moralsk ansvar. Følelsen mange sitter med, var at de hadde rett til å ta liv (Waalder et al. 2018).

De intervjuede soldatene opplevde samholdet som en sterk påvirkningskraft (Waalder, et al. 2018). Studien viser at selv om desentralisert ledelse og selvstendige beslutninger preget gruppen, var samholdet internt i gruppen en faktor som påvirket soldatenes vilje til å ta liv. Soldatene oppgir også at de hadde et stort behov for å beskytte medsoldater (Waalder, et al. 2018). Studien peker mot at den enkeltes ansvarsfølelse ble forsterket av samholdet med kollegene, og at soldatene var villige til å ta liv, og miste eget, for å redde sine medsoldater.

Waalder, et al. (2018) peker på at det ikke er innlærte ferdigheter og overdreven drill som er årsaken til at soldatene tok liv. Dette skiller seg fra Grossman (1995), som mener at soldater må drille på ferdigheter som gjør dem i stand til å klare å drepe. De norske og svenske soldatene som er intervjuet, har ikke drillet for å kunne overvinne en motstand mot å drepe. Soldatenes trening har vært preget av selvstendig tenkning og realistiske øvelser, og det er dette som har forberedt dem på å ta liv (Waalder, et al. 2018).

Waalder, et al. (2018) konkluderer med at mennesket ikke har noen iboende motstand mot å ta liv. Tvert imot, så har mennesket en evne som gjør de i stand til å drepe når situasjoner tilsier det. Empati og altruisme er egenskaper som forsterker samholdsfølelsen, og som gir mennesker et grunnleggende behov for å beskytte andre.

4 Drøfting

I dette kapittelet drøftes det vi mener er hovedfaktorene som påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner. Gjennom teorien har biologiske- og sosiale faktorer blitt sett på som en hensiktsmessig måte å strukturere de momentene litteraturen kommer med. Denne inndelingen danner et rammeverk for å drøfte flere faktorer som påvirker soldater. Resultatet av drøftingen skal sammenfattes i en modell som viser hva som påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner. Dette kapittelet skal i det følgende redegjøre for hvorfor oppgavens to hovedfaktorer er valgt. Deretter vil hver faktor bli drøftet i et eget underkapittel.

Grossman (1995) skriver en del om en biologisk motstand mot å ta liv. Han presenterer flere faktorer som påvirker soldaters vilje til å ta liv. Han nevner, blant annet, innebygde mekanismer som avstand til målet og emosjonell avstand. Murray (2013) skriver også om biologiske faktorer når han redegjør for hvordan frykt påvirker soldatens vilje til å ta liv. Waalder et al. (2018) skriver at det ikke er noen biologiske, eller medfødte sperrer som påvirker soldatens vilje til å ta liv. Summen av de tre tekstene gjør likevel at biologiske faktorer blir tatt med i drøftingen i denne oppgaven. Disse motstående teoriene fra de ulike litteraturkildene gjør faktoren enda mer relevant å drøfte.

Når det gjelder sosiale faktorer skriver Grossman (1995) om samhold og emosjonell avstand. Murray (2013) skriver om faktorer som fornuft og en motstand mot å drepe. Når

Murray (2013) skriver om motstanden mot å drepe, argumenterer han for at det er en avveining rundt “er det verdt det?”. Med andre ord; det er situasjonsbestemt hvorvidt viljen til å ta liv er til stede, eller fraværende. Motstanden til å drepe påvirkes, ifølge Murray (2013) og Grossman (1995) av biologiske faktorer. Men, det er utvilsomt sosiale konstruksjoner som er med på å påvirke utfallet av soldatens ubevisste tanke hvorvidt det er verdt å drepe, eller ikke. Slike sosiale faktorer kan være samhold og kultur. Waaler et al. (2018) argumenterer også for hvordan sosiale faktorer påvirker soldatens vilje. Deres undersøkelser viser at personlig ansvarsfølelse og samhold gjør at soldatene er i stand til å ta liv i militære operasjoner.

Sosiale faktorer er også valgt på bakgrunn av hvordan litteraturen ser på autoritet som en faktor som påvirker soldater. Grossman (1995) viser til Milgram (1963) sin undersøkelse som viser hvor lett tilbøyelige mennesker er for autoriteter (Grossman, 1995). Milgram (1963) undersøkte hvor sterkt elektrisk støt undersøkelsesobjektene var villig til å bruke på en annen person, kun fordi forsøkslederen ba om det. Undersøkelsen er kjent fordi den viser hvor lite selvstendig man blir når man er underlagt en autoritet (Grossman, 1995). Waaler et al. (2018) har også funnet ut at autoriteter påvirker soldatenes vilje til å ta liv. De har likevel ikke funnet en like sterk påvirkningskraft som den Grossman (1995) peker på. Studien til Waaler et al. (2018) viser også at dårlig situasjonsbevissthet påvirker soldatens vilje til å ta liv. Hvis soldatene er usikre på egen persepsjon og ikke vet hvem de skyter mot, fører det til økt moralsk stress. Dette kan igjen påvirke soldatens vilje til å ta liv.

4.1 Biologiske faktorer

I denne oppgaven defineres biologiske faktorer som medfødte handlingsprosesser og mekanismer som et menneske har. Dette kapitlet fokuserer på utfallet av disse prosessene og hvordan disse påvirker soldatens vilje til å ta liv. Oppgaven vil derfor kun drøfte de biologiske faktorene som er relevante for å besvare oppgavens problemstilling, og som påvirker soldaten til å ta, eller ikke ta liv. De biologiske faktorene som har blitt presentert i teorien er biologisk motstand mot å ta liv, frykt, avstand og aggresjon.

4.1.1 Biologisk motstand mot å ta liv

Grossman (1995) mener at det er en medfødt, biologisk sperre, som hindrer mennesket i å ta liv. Han begrunner dette blant annet med å vise til pirajaer som er velkjente rovfisker, men ikke skader hverandre. For å forklare denne motstanden videre bruker Grossman (1995) Freud (1961) som eksempel. Freud (1961) skisserer at mennesker har et livsinstinkt og et dødsinstinkt i seg. Grossman (1995) argumenterer for at disse to instinktene er det som påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner. Basert på denne forklaringen, klarer ikke Grossman (1995) å finne et bevis for at det er noen biologisk motstand. Han skriver at kanskje er livsinstinktet sterkere enn psykologer tidligere har trodd, og at det er dette som hindrer soldater å drepe.

Roscoe (2007) er enig med Grossman (1995) sin påstand om at mennesker har en motstand mot å drepe andre mennesker. Han har gjort undersøkelser på sjimpanser, som viser at sjimpanser ikke dreper hverandre, til tross for at de kan være voldelige dyr. Han trekker derfor parallellen til mennesker og konkluderer med at mennesket har en aversjon mot å ta liv av sin egen art (Roscoe, 2007). Mitani, Watts og Amsler (2010) skriver imidlertid at sjimpanser er krigerske, og dreper andre sjimpanser når de erobrer naboflokkens territorium. Man kan derfor sette spørsmålsteget ved gyldigheten til argumentet om at dyrearter ikke tar liv av sin egen art. Wrangham (2017) bruker også lignende eksempler i sin artikkel om menneskelig aggresjon. Han trekker inn Rousseau-Kropotkin paradigme og Hobbes-Huxley paradigme. Rousseau-Kropotkin paradigme tar for seg en grunnteori om at mennesker i bunn og grunn er fredelige skapninger og at samfunnet påvirker mennesket til å drive vold. Hobbes-Huxley paradigme står som et motsvar og tar for seg hvordan mennesker opprinnelig er en voldelig rase som blir holdt i sjakk av et sofistikert samfunn. En observasjon er at Grossman (1995) med sin teori, bygger videre på Rousseau-Kropotkin paradigme. Videre skriver Wrangham (2017) at disse paradigmene er utdatert og at man i moderne tider har kommet frem til at menneskelig aggresjon blir bedre skildret gjennom proaktiv og reaktiv aggresjon.

Murray (2013) argumenterer for at soldater har en aversjon mot å drepe. Han mener at det er en av tre faktorer som utgjør avveiningen "er det verdt det?". Murray (2013) gir aldri en konklusjon om denne aversjonen er biologisk, eller om den er skapt av sosiale normer. Det Murray (2013) klarer å konkludere med, er at uavhengig om det er biologisk, eller sosialt betinget, finnes det en motvilje til å ta liv. På den andre siden har vi synspunktene til

Waalder et al. (2018). Deres undersøkelse konkluderer med at det ikke er noen iboende sperre mot å ta liv. De peker på at menneskers empati og samhold gjør at vi tar liv, om det er det situasjonen krever (Waalder et al. 2018). Møller (2010) kommer frem til en liknende konklusjon. Han er en dansk offiser som har gjennomført en spørreundersøkelse av 249 danske soldater. Møller (2010) kommer fram til konklusjonen om at det ikke er noen iboende, naturgitt motstand mot å drepe. Han mener at en slik kraft ikke påvirker soldatens vilje mot å ta liv, i situasjoner hvor det kreves for å løse oppdraget. Også en norsk offiser, med doktorgrad i medisin og spesialisering innen psykiatri, støtter opp under denne påstanden (Reichelt, 2016).

Reichelt (2016) skriver at det ikke er noe som tyder på at Grossman (1995) har rett i sin påstand om at det er en biologisk sperre mot å ta liv. Reichelt (2016) skriver at hvis soldater har noen sperrer mot å drepe, er dette sperrer som eventuelt har blitt til gjennom oppdragelse og kultur. Han argumenter med at disse sperrere varierer fra person, til person, og fra kultur til kultur. Videre ser det ut til at mennesker er i god stand til å drepe, og sove godt om natten. Derfor mener Reichelt (2016) at så lenge soldater tror at de kommer levende fra det, finnes det ikke noen sperrer mot å ta liv. Dette er et funn som bygger oppunder det Murray (2013) mener om “er det verdt det?” vurderingen.

Det er med andre ord, mange ulike meninger hvorvidt mennesket har en biologisk motstand som påvirker soldatens vilje til å ta liv. Norman (1995) advarer mot å avgjøre om motstanden mot å drepe er biologisk, eller sosial konstruert. Han mener det er vanskelig å avgjøre hvorvidt noe er medfødt, eller skapt av kulturen. Det er dog interessant at de norske, og skandinaviske tekstene taler imot en biologisk motstand, mens det Amerikanske forsvaret fester lit til Grossmans teorier (Møller, 2010). Hvorvidt denne motstanden er et kulturelt fenomen, vil bli tatt opp igjen. Det vi har sett så langt er at forskjellige forfattere har ulike meninger om soldater har en motstand mot å ta liv. Det er rimelig å anta at det finnes en motstand mot å ta liv, men at denne motstanden ikke gjelder alle, og kan bli styrt av situasjonen soldatene står i. Murray (2013) skriver at menneskets aversjon mot å drepe ikke er bestemt av genetikk. Han mener at genetikk ikke er styrende for viljen til å ta liv. Hvis motstanden mot å ta liv ikke gjelder alle, og ikke er genetisk bestemt er det nærliggende å tenke at motstanden mot å ta liv ikke er biologisk betinget.

4.1.2 Frykt

Frykt påvirker viljen til å ta liv, men frykten kan også bli så stor at instinktene overstyrer fornuften. Hvis det skjer, vil kroppen reagere ved å kjempe, flykte eller stivne til (Reichelt, 2016). Denne reaksjonen gjør at man handler uten å bruke den kognitive delen av hjernen, og man kan derfor si at frykten ikke lenger påvirker viljen, men evnen til å ta liv. Denne terskelen for hva som utløser denne ekstreme frykten varierer fra person til person, men frykt vil kunne påvirke både soldatens vilje og evne til å ta liv.

Reichelt (2016) utfordrer som nevnt Grossman (1995) sin påstand om at soldater bevisst skyter over fienden for å unngå å drepe. Grossman (1995) bygger sin konklusjon på en logisk argumentasjonsrekke som sier at soldater skyter over fienden, eller fikler med våpenet, fordi de ikke vil ta liv. Her driver soldatene med “posture”, som Grossman (1995) kaller soldatenes reaksjon. Reichelt (2016) mener at det er frykt som gjør at soldater ikke klarer å drepe i øyeblikket. Frykten gjør at soldaten kryper sammen, ikke sikter, skyter over fienden, eller bommer på målet. Reichelt (2016) skriver også at frykt kan utløse en aktiveringseffekt og kroppen skyller ut “kamphormoner”. På denne måten vil soldaten kunne få økt vilje til å ta liv, fordi soldatens aggressivitet øker. Jo mer kontroll soldaten har, jo mer klarer soldaten å tenke med det “trege systemet”. Det trege systemet kan sammenliknes med det Murray (2013) kaller fornuft. Argumentet til Grossman (1995) om at soldater ikke skyter på fienden, men reagerer med reaksjonen “posture”, virker svakt når en setter dette oppimot Reichelt (2016) sin påstand om at det er frykten som setter soldaten ut av spill. Dette forklarer hvorfor noen soldater ikke skyter i en situasjon, mens de skyter i den neste. Reichelt (2016) sin påstand styrkes av Waaler et al. (2018) sin studie som viser at norske og svenske soldater ikke har problemer med å ta liv i Afghanistan, når det har vært påkrevd. Norske og svenske styrker er overlegne i både treningsstandard og utrustningsgrad og har på denne måten et mentalt fortrinn. Dette fortrinnet kan være med å redusere frykten, som igjen styrker viljen til å ta liv. Dette argumenterer også Murray (2013) for i “er det verdt det?”-spørsmålet. Han skriver at frykt og fornuft er faktorer som påvirker viljen til å drepe. Frykten kan gjøre at man blir handlingslammet, slik Reichelt (2016) skriver. Fornuften handler om hvorvidt soldaten tror han kommer levende fra trefningen med motstanderen. Vet soldaten at han er overlegent trent og utrustet påvirker det viljen til å ta liv positivt (Murray, 2013).

4.1.3 Avstand

Grossman (1995) argumenter for at det finnes en direkte sammenheng mellom fysisk avstand og den biologiske motstanden mot å ta liv. Derfor plasseres fysisk avstand under biologiske faktorer. Denne oppgaven ser ikke på fysisk avstand som en biologisk faktor, men måten Grossman (1995) beskriver avstand på, kan den bli sett i sammenheng med de biologiske faktorene. Fysisk avstand er derfor vurdert til å passe best under biologiske faktorer for å utfylle oppgavens drøfting og strukturelle oppbygning. Både Grossman (1995) og Murray (2013) skriver at motstanden mot å drepe er sterkest på korte avstander. De argumenterer for at på lengre avstander påvirkes soldaten i mindre grad av motstanden mot å ta liv. Når avstanden blir mindre, øker derimot motviljen til å drepe. På korte avstander kan man se ansiktsuttrykket til fienden og høre skrikene hans. Det oppstår en nærhet til fienden hvor soldaten identifiserer seg med soldaten (Grossman, 1995).

Avstand går igjen i de fleste kildene som konkluderer med at det er en motstand mot å drepe, og dette styrker derfor argumentet om at avstand er en faktor som påvirker viljen til å ta liv. Murray (2013) mener i sin “er det verdt det?”-vurdering at avstanden ikke er en faktor som direkte avgjør om man tar liv eller ikke, slik Grossman (1995) skriver. Isteden, er avstand en faktor som er med og vekter utfallet av “er det verdt det?”. Større avstand til fienden innebærer mindre frykt for eget liv. Dermed er det større sannsynlighet for at fornuften sier at det er verdt å ta liv, ifølge Murray (2013). På kortere hold derimot kan vektingen slå ut annerledes, og på den måten mener Murray at avstand er en faktor som påvirker viljen til å ta liv.

Waalder et al. (2019) tar også opp fysisk avstand og knytter det sammen med det de omtaler som psykologisk avstand. Psykologisk avstand skapes gjennom erfaring og relasjoner. Det Waalder et al. (2019) argumenterer for, er at den psykologiske avstanden ikke nødvendigvis er styrt av den fysiske avstanden, men at den fysiske avstanden kan være en påvirkende faktor. Det kan være fristende å knytte psykologisk avstand opp mot det Grossman (1995) definerer som emosjonell avstand. Men måten psykologisk avstand blir skildret av Waalder et al. (2019), fremstår det logisk å se psykologisk avstand i sammenheng med Grossmans (1995) beskrivelse av fysisk avstand. Grossman påpeker at det finnes en direkte relasjon mellom fysisk avstand og empati for motstanderen. Waalder et al. (2019) understøtter denne påstanden, men argumenter for at denne relasjonen ikke er like konsekvent som det

Grossman (1995) argumenterer for. Deres observasjoner tilsier at det er empati for fienden som påvirker viljen til å ta liv, og at empatien kan påvirkes av avstanden til fienden.

Grossman (1995) beskriver ikke bare den fysiske avstanden mellom to stridende, men også den emosjonelle avstanden, som han deler opp i kulturell, moralsk, sosial og mekanisk avstand. Dewey (2004) mener at soldater ikke klarer å ta liv av motstandere som oppfattes som ærlige, gode medmennesker. På et eller annet tidspunkt vil soldater oppdage at motstanderen er menneskelig, og da vil ikke soldaten lenger kunne operere følelsesløst. Dette forsterker Grossmans (1995) teori om den fysiske avstanden mellom to stridende, men også teorien om emosjonell avstand. Begge disse to avstandsformene avgjør hvor tidlig man anerkjenner motstanderen som et medmenneske.

Emosjonell avstand kan drøftes under både biologiske og sosiale faktorer siden de omhandler både medfødte egenskaper mennesker har, altså hvordan vi reagerer i møte med forskjeller og mekaniske strukturer. På den andre siden er de et resultat av sosiale konstruksjoner og relasjoner, og hovedtyngden av emosjonell distanse vil derfor bli drøftet videre under sosiale faktorer. Emosjonell avstand er likevel en av flere ting som kan forsterke biologiske faktorer, som soldatens aggresjon.

4.1.4 Aggresjon

Aggresjon er en handling som går ut på å utføre vold, eller skade mot personer, eller objekter (Svartdal, 2020). Det er sammensatte årsaker til at aggresjon oppstår, men det er enkelt forklart biologiske faktorer som samvirker med sosiale faktorer. Hvordan aggresjon oppstår er ikke relevant for denne oppgaven, men aggresjon har vist seg å være en medvirkende faktor for soldatens vilje til å ta liv (Grossman, 1995; Waaler et al. 2018). Grossman (1995) skriver at personer som er mer tilbøyelige for aggressive handlinger ikke har den samme sperren mot å ta liv. Han mener derfor at soldater må trenes inn i et aggressivt operasjonsmønster for å bli i stand til å ta liv. Waaler et al (2018) mener på den andre siden at en slik opptrening av soldater vil gjøre dem unødig aggressive, og at slik opptrening ikke er nødvendig for å gjøre en soldat i stand til å drepe. Begge argumenterer for at aggresjon vil forsterke soldatens vilje til å ta liv, men de er uenige i hvilken grad denne treningen er nødvendig. Diskusjonen om slik trening vil drøftes videre under sosiale faktorer.

Carlsmith og Anderson (1979) fant ut at aggresjonen øker med utetemperaturen, og er verst ved hetebølger. De fant ut at antall voldelige optøyer forekom hyppigere jo høyere temperaturen var. Anderson og Anderson (1984) støtter opp om denne hypotesen, og fant ut at antall mord og voldtekter i Houston hadde en klar korrelasjon med hvor høy utetemperaturen var. Det er dermed ikke usannsynlig å anta at en soldats aggresjon, og dermed vilje til å ta liv, forsterkes ved miljøfaktorer. Ser man dette i lys av at moderne væpnede konflikter i hovedsak har skjedd i områder preget av høye temperaturer, kan dette være en forklaring på Grossmans (1995) teori om at soldater har fått økt vilje til å ta liv fra andre verdenskrig til nyere konflikter, eksempelvis Vietnam. Grossman (1995) argumenterer for at denne økningen delvis skyldes økt aggresjon, og kanskje er temperaturen i operasjonsmiljøet en medvirkende faktor. Temperatur er en faktor som bør utforskes nærmere, men kan virke lite sannsynlig når en ser på konflikter som Vinterkrigen, slaget ved Stalingrad, eller Falklandskrigen, hvor temperaturene var lave.

4.2 Sosiale faktorer

Når vi snakker om de sosiale faktorene, ser vi på soldaten som et individ. Biologiske faktorer kan beskrive mennesker som en art, men siden mennesker i stor grad er forskjellige, tyder dette på at vi blir formet av andre faktorer som for eksempel miljø og sosiale vilkår. De sosiale faktorene påvirker oss fra vi blir født og de former hvordan vi tenker og hvordan vi handler. De sosiale faktorene som har blitt presentert i teorien er sosial konstruert motstand mot å ta liv, emosjonell avstand, samhold, ledelse og utdanning.

Sosiale faktorer er tillært. Det inngår i det vi sier, og det vi gjør. På denne måten kan man si at alt som skjer rundt et menneske, legger føringer på hvordan vedkommende handler i en gitt situasjon. Dette gjelder også når det kommer til å ta liv. Grossman (1995) trekker blant annet frem erfaringer fra preseleksjon av kampflypiloter under andre verdenskrig. Mange av flyveressene til US Air Force hadde en fellesnevner; de hadde vært i mange slåsskamper gjennom oppveksten. Dette eksempelet rundt erfaringene fra preseleksjon trekker Grossman (1995) frem i en argumentasjonsrekke som diskuterer hvorvidt aggresjon, eller egenskaper til å ta liv er å finne blant de biologiske-, eller sosiale faktorene. Noe av det vi skal drøfte videre, viser at disse flyveressene, som opplevde mye vold i oppveksten, har blitt påvirket av sosiale faktorer. I boken *Terror i Guds*

navn, skriver Stern (2004) om hvordan religion påvirker mennesker til å delta i voldelige handlinger. Noe av det hun trekker frem er “ønsket om spenning og profitt– en status, glamour, makt, prestisje, vennskap og penger” (Stern, 2004, s. 35). Dette kan man tyde som et eksempel på hvordan sosiale forhold, som religion og samfunn, kan være med på å påvirke et menneskes vilje til å ta liv.

4.2.1 Sosialt konstruert motstand mot å ta liv

Oppgaven har tidligere sett at det ikke tyder på at det er en biologisk motstand mot å drepe. Flere (som Murray, 2013; Møller, 2010; Reichelt, 2016; Waaler et al. 2019; Waaler et al. 2018) argumenterer på den andre siden for en motstand mot å ta liv, men at denne motstanden ikke gjelder alle. Waaler et al. (2019) finner en liten barriere mot å skyte for å drepe fienden for første gang. De omtaler denne barrieren som en usikkerhet, som i stor grad dreier seg om soldatens refleksjon rundt: “egen evne, vilje og motivasjon til å ta et menneskeliv” (s. 45). Sett oppimot intervjumaterialet, oppdager de at denne barrieren forsvinner etter at soldaten har avfyrt det første skuddet. Når barrieren er brutt, opplever soldatene at de ikke lenger har en motstand mot å ta liv. I senere skuddvekslinger, forteller soldatene at fokuset ligger på stridstekniske ferdigheter, og ikke på handlingen i seg selv. Waaler et al. (2019) skriver at dette er en tendens de finner igjen i alle intervjuene de har gjort. De argumenterer derfor at siden denne barrieren er såpass lett å vende, må den være et resultat av sosiale faktorer, og ikke biologi. Det sier også noe om at erfaringsnivået kan spille inn på soldatens vilje til å ta liv.

4.2.2 Emosjonell avstand

Emosjonell avstand beskrives av Grossman (1995) som fire underbyggende faktorer. Disse er henholdsvis kulturell-, moralsk-, sosial- og mekanisk avstand. Denne type distansering av fienden kan ifølge Grossman (1995) påvirke det å ta liv. Gjennom drøfting skal vi se om disse påstandene fortsatt er gjeldene.

Kulturell avstand beskrives av Grossman (1995) som å dehumanisere fienden. Det spiller på ulikheter mellom folkegrupper. I podcasten “Alle våre dager” intervjues Hærens sjefssersjant Rune Wenneberg i episoden: *Å ta liv i krig* (Eikje, 2020, 15:45). Der sier Wenneberg at soldater ikke kan dehumanisere fienden i kamp, fordi det øker sjansen for krigsforbrytelser. Han støtter dermed oppunder Grossmans (1995) påstand om at

kulturell avstand kan gjøre det lettere å drepe. Videre sier Wenneberg (Eikje, 2020) at profesjonelle soldater heller ikke har noe behov for å dehumanisere fienden, fordi profesjonelle soldater er i stand til å utføre sine oppgaver uavhengig av dette. Med dette føyer han seg til rekken av norske kilder (Reichelt, 2016; Waaler et al. 2018) som mener at det ikke er nødvendig å dehumanisere fienden for å bli i stand til å ta liv. Samtidig, er det nylig blitt omtalt en sak i media hvor australske spesialstyrker blir beskyldt for krigsforbrytelser (Gaynor, 2020). Dette kan være et resultat av dehumanisering av fienden. Waaler et al. (2019) finner også en form for dehumanisering av fienden i sine intervjuer. De finner ikke eksempler på dehumanisering i form av at motstanderen karakteriseres som umoralsk, eller mindreverdig, men at motstanderen blir tingliggjort. På den måten vil soldatene få mindre medfølelse for fienden. Soldatene oppnår dette gjennom et bevisst ordvalg hvor de ikke nevner motstanderen når de snakker om å ta liv. Waaler et al. (2019) oppfatter dette som et uttrykk for en profesjonell soldatkultur. Dette står i kontrast til Wenneberg (Eikje, 2020) sin påstand om at profesjonelle soldater ikke har behov for å dehumanisere fienden. Waaler et al. (2019) advarer imidlertid mot at denne type dehumanisering kan føre til en lavere moralsk sensibilitet som igjen kan føre til krigsforbrytelser. Møller (2010) understøtter dette med en lignende oppdagelse på hvordan man omtaler fienden. Her trekker han inn hvordan både kulturell og moralsk avstand påvirker kallenavn på fienden. Er kulturell avstand tilstedeværende vil fienden ofte bli omtalt under et rasistisk tilnavn, og gjennom moralsk avstand kan fienden bli omtalt med kriminelle, eller onde tilnavn. I Møllers (2010) undersøkelse kommer det frem at 26 prosent av deltakerne prøvde å umenneskeliggjøre fienden.

Moralsk avstand beskrives av Grossman (1995) som en rettferdighetshandling. Dehumaniseringen av fienden skjer, ifølge Møller (2010), som et resultat av kulturell og moralsk avstand av fienden. Moralsk avstand til fienden gir ofte likt utfall for en soldat i kamp, som det kulturell avstand gjør. Forskjellen ligger i ordbruken og holdningene bak distanseringen. Møller mener at der kulturell avstand kan skape en kultur som gjør det lettere å ta liv, så er det også en sannsynlighet for at denne kulturen kan ta det for langt, og trekke handlinger i retning av krigsforbrytelser. Her tegner han et skille mellom kulturell og moralsk avstand, hvor han mener at moralsk avstand er et bedre grunnlag for å minske sannsynligheten for krigsforbrytelser. Waaler et al. (2018) peker på at de intervjuede soldatene opplever at de kjemper en rett og legitim kamp i Afghanistan. Disse soldatene opplever at deres innsats i konflikten er rett, mens fienden tillegges skyld. Waaler et al.

(2018) trekker dette frem som en av grunnene til at soldatene legitimerer ovenfor seg selv å ta liv, og er et eksempel på moralsk avstand. Stern (2004) skriver om hvordan religion påvirker viljen til å ta liv. Mye av denne påvirkningen skjer gjennom moralsk avstand. Grupper som Al Qaida, lokker til seg frustrert ungdom, og retter deres frustrasjon mot vestlige nasjoner. Med argumenter som at spredning av vestlige verdier er nedverdiggende for muslimer, og ved å hjemle handlinger i Guds vilje, skaper de et narrativ som rettfærdiggjør det å ta liv.

Klasseskilte muliggjør en distansering fra fienden som oppleves i en annen sosial klasse. Dette omtaler Grossman (1995) som sosial avstand. Murray (2013) peker også på noen av konsekvensene av sosial avstand, selv om han ikke bruker Grossman (1995) sitt begrep. Murray (2013) nevner at soldater opplever at de har mer til felles med fiendtlige soldater, enn sine overordnede sjef. Soldatene ønsker derfor ikke å drepe fienden, grunnet fravær av sosial avstand. Grossman (1995) mener at denne type faktor ikke er like relevant i dagens samfunn. Møller (2010) argumenterer også for at sosial avstand ikke fungerer som en måte å forsterke viljen til å ta liv, fordi klasseforskjellene i vestlige land ikke er like fremtredende som tidligere. Samtidig som sosial avstand ikke fremstilles som relevant i dag, vil den fortsatt stå som en faktor som kan påvirke soldaters vilje til å ta liv. Denne oppgavens problemstilling avgrenser seg ikke til moderne fenomener.

Mekanisk avstand beskrives som hvordan teknologien skaper en distanse gjennom å projisere fienden datagrafisk gjennom optikk. Oppgaven har ikke funnet noen kilde som hverken tilføyer eller kritiserer Grossman (1995) sin påstand om mekanisk avstand. Grossman hevder at mekanisk avstand tar plassen til sosial avstand i det moderne samfunnet. Møller (2010) tilføyer ikke noe mer til Grossman (1995) sin beskrivelse. Dens relevans i dag kan likevel forsvares i hvordan Møller (2010) inkluderer mekanisk avstand på lik linje med de andre emosjonelle avstandsformene.

Som beskrevet gjennom emosjonell avstand kan det virke som om mennesker har et behov for å skille seg fra fienden for å kunne ta liv. Dette er et tveegget sverd som på den ene siden kan forsterke en soldats vilje til å ta liv. Ved å bruke ordet forsterke, betyr det at soldaten både kan ta liv når det kreves, samtidig som soldaten i noen situasjoner kan strekke seg utover det som er krevet. Ved å strekke seg utover det som er krevet, sikter Grossman (1995) til hendelser som My Lai. Under angrepet på My Lai i Vietnam,

drepte amerikanske soldater flere sivile, og hendelsen beskrives som en krigsforbrytelse (Greiner, 2009). Grossman bruker emosjonell avstand som en forklaring på hvordan amerikanske styrker kunne gjøre noe slikt. På den andre siden ser man også situasjoner hvor soldatens vilje til å ta liv reduseres. Forståelsen og likheten mellom soldater på bakken, som blir nevnt under sosial avstand, står som et eksempel på dette. Grossman (1995) mener hovedsakelig at emosjonell avstand tilrettelegger for at soldater kan ta liv. Det vil si at hvis de emosjonelle avstandene krymper eller forsvinner, så vil det gjøre det vanskeligere for soldater å ta liv. Derfor fremstår emosjonell avstand som en faktor som påvirker soldaters vilje til å ta liv. Samtidig er det viktig å ta med seg at metodikken, som særlig Grossman (1995) har brukt, bærer preg av logisk tolkning av historiske eksempler.

4.2.3 Samhold og ledelse

Waalder et al. (2018) skriver at de intervjuede soldatene ikke følte på et press fra overordnede til å ta liv i kamp. Gruppepress var heller ikke en faktor som fikk soldatene til å ta liv. Soldatene fortalte at de opplevde et individuelt og moralsk ansvar for å ta liv, fordi det var med på å løse oppdraget de var tildelt, og fordi de ville beskytte medsoldatene sine. Som nevnt i teorien, var dette de to mest fremtredende faktorene som påvirket soldatene til å ta liv i kamp; personlig ansvarsfølelse og samhold (Waalder et al. 2018). Disse funnene divergerer med Grossman (1995) sine påstander. Han mener at ordre fra autoriteter og gruppeamnesti er to faktorer som påvirker soldaters vilje til å ta liv i kamp. Grossman (1995) viser til en navnløs studie som undersøkte hvilke faktorer som fikk soldater til å skyte. De fant ut at soldater som aldri hadde vært i kamp svarte at den mest kritiske faktoren var “å bli beskyttet”, mens veteraner svarte at det var “å bli bedt om å skyte”. Grossman bruker også Milgrams (1963) eksperimenter som eksempler på at mennesker lett lar seg påvirke av autoriteter. For at påvirkningen skal nå sitt fulle potensial har Grossman (1995) beskrevet noen faktorer som bør integreres i atferden til lederen. Lederen må ha en nærhet til sine underordnede, både fysisk tilstedeværelse og en relasjonell nærhet i form av godt vertikalt samhold. Vertikalt samhold handler om båndet mellom soldatene og deres leder, samt viljen soldatene har til å følge lederen, til tross for at det innebærer risiko for eget liv. Horisontalt samhold er på den andre siden, samholdet mellom soldater på samme nivå, eller internt i samme enhet (MacIntyre, 2008). Videre skriver Grossman (1995) at lederen må være konkret i ordregivingen sin, og sørge for å

handle innenfor loven. Grossman mener at samhold er like viktig som det Waaler et al. (2018) skriver, men Grossman (1995) presiserer viktigheten av vertikalt samhold og lederens påvirkning på gruppen.

Waalder et al. (2018) og Grossman (1995) sine funn er ikke så ulike. Waaler et al. (2018) beskriver at soldatene har stor grad av desentralisert ansvar, noe man ikke finner igjen i Grossmans (1995) teori om autoriteter. På den andre siden, vektlegger Grossman (1995) også viktigheten av en tilstedeværende og rasjonell sjef. Soldatene som Waaler et al. (2018) har intervjuet ser ut til å være påvirket av andre faktorer, enn det man finner i Grossmans (1995) påstander. Norske og svenske soldater gjorde egne vurderinger, selv i stressende situasjoner (Waalder et al. 2018). Kanskje er det soldatenes ledelse og utdanning som skaper ulikheter i hvordan soldater reagerer i møte med å måtte ta liv.

Ledelsesfilosofien til Forsvaret, oppdragsbasert ledelse, er ment til å fungere gjennom desentralisert ansvar og at underordnede skal kunne handle på sjefens intensjon. En forutsetning for at dette fungerer, er at ledere og soldater på alle nivåer har god situasjonsforståelse, og er kjent med hvorfor det er viktig at oppdraget løses (Forsvaret, 2020). Dette skaper en personlig ansvarsfølelse hos den enkelte soldat. Waaler et al. (2018) forklarer at personlig ansvarsfølelse og det tildelte oppdraget er forhold som gjør soldatene i stand til å ta liv. Det kan derfor være nærliggende å tenke at økt forståelse for oppdraget kan forsterke soldatens vilje til å ta liv. Økt situasjonsforståelse vil også gjøre utslag på Murray (2013) sin "er det verdt det?" vurdering. Hvis soldater gjennom ordreformidling vet at fienden er antatt å ha en viss størrelse, og en mest sannsynlig handlemåte, vil dette kunne spille positivt inn på soldatens fornuft og frykt. Et eksempel kan være at soldaten vet at fienden pleier å flankere med et lags størrelse. Når dette eventuelt skjer, vil soldaten allerede være forberedt. Murray (2013) skriver at fiendtlig flankering og samlet ildåpning kan gjøre soldater passive, og at de ikke tørr å skyte tilbake mot fienden. Hvis soldaten allerede har forutsett fiendens neste manøver, vil soldaten i større grad ha evne og vilje til å drepe motstanderne. Det er derfor viktig at troppssjefens vurderinger og resultater fra plan- og beslutningsprosessen blir formidlet til soldatene i ordregivingen. Dette vil gi soldatene bedre situasjonsforståelse, som kan øke soldatenes vilje til å ta liv.

Slik det tidligere er beskrevet av Waaler et al. (2018), kan samhold forsterke soldatens vilje til å ta liv. MacIntyre (2008) skriver at sterkt samhold i militære organisasjoner fører til at

flere soldater avfyre våpenet sitt. Vertikalt samhold er det som i størst grad påvirker soldaters kamplyst, ifølge MacIntyre (2008). Det utelukker ikke horisontalt samhold som en viktig faktor, men det forteller at vertikalt samhold og ledelse er fundamentet til kamplystne soldater. For å skape vertikalt samhold som leder er det viktig å vise omsorg for soldatene, kjempe sammen med dem og ta den samme risikoen i oppdragsløsningen som det soldatene gjør (MacIntyre, 2008). Sterkt samhold internt i avdelingen er derfor essensielt, men det må ikke gå på bekostning av en sunn gruppemoral. Hvis ikke kan den positive virkningen reduseres. Hvis det horisontale samholdet er sterkt, men det vertikale- og oppgaveorienterte samholdet internt i gruppen er lavt, kan dette gi negative konsekvenser. I slike tilfeller kan en gruppe med sterkt sosialt samhold motsette seg ordre eller arbeidsoppgaver de er blitt tildelt. Dette så man eksempler på blant de amerikanske soldatene i Vietnam, gjennom fenomenet “fragging”. “Fragging” stammer fra Vietnamkrigen og handler om at soldater tar liv av egne sine sjefers. Innledningsvis ble dette gjort med håndgranat, derav navnet, men i en bredere definisjon har flere drapsmetoder blitt implementert i begrepet (Henderson, 1999). Kun 20 prosent av tilfellene ble gjennomført av enkeltindivider. Som regel samarbeidet lagsmedlemmer om “fragging” og alle lagsmedlemmene var innforstått med det som skulle skje (MacIntyre, 2008).

MacCoun og Hix (2010) undersøker hva som er drivkraften bak soldaters vilje til å sloss. De mener at et oppgaveorientert samhold er det mest effektive for soldaters kampmoral. Oppgaveorientert samhold er ifølge MacCoun og Hix (2010) felles forpliktelser og innsats for å nå et felles mål. De viser til en typisk forestilling om at soldater sloss for kameratene de har i laget og avdelingen, men det viser seg å ikke være drivkraften bak kampmoralen. I deres undersøkelse finner de at 14 prosent av de spurte soldatene svarte at de sloss for sine lags-, eller gruppe-medlemmer. Trettini prosent av de spurte svarte derimot at det å avslutte oppdraget var motivasjonen bak kamplysten deres. Både MacIntyre (2008) og MacCoun og Hix (2010) skriver om kampmoral og er således ikke direkte knyttet oppimot problemstillingen rundt å ta liv. Deres betraktninger rundt samhold er likevel interessante når en ser det oppimot hva som motiverer soldater til å utføre krevende militære handlinger, og det er sannsynlig at de samme faktorene vil gjøre seg gjeldende for en soldats vilje til å ta liv.

4.2.4 Utdanning

Grossman (1995) skriver at man kan overvinne motstanden til å drepe ved systematisk trening av soldatene. I kort kan man forklare Grossmans (1995) trenings- og kondisjoneringssprinsipper gjennom fire steg. Soldater bør rekrutteres tidlig slik at de lettere kan formes. Utdannelsen må ledes av autoritære rollemodeller. Soldatene må gjennomgå hard trening. Til slutt må soldatene lære moralske utkoblingsmekanismer. Waaler et al. (2018) argumenterer for at et slikt treningsregime ikke er nødvendig for å få soldater til å ta liv. Deres undersøkelse mener at det vil gjøre soldatene unødig aggressive. De erkjenner imidlertid at Grossmans (1995) prinsipper vil forsterke soldatens vilje til å ta liv. Den militære treningen som gjennomføres i Norge og Sverige følger andre grunnprinsipper enn de Grossman (1995) foreslår. Drill brukes aktivt, men hensikten med dette er å automatisere teknikker slik at soldaten frigjør kapasitet til å tenke, eller fatte beslutninger (Waaler et al. 2018). Grossman (1995) benytter seg av gruppepress, eller autoriteter for å trene soldatene, mens treningen i Norge legger vekt på personlig ansvarliggjøring i et så realistisk øvingsscenario som mulig (Waaler et al. 2018). Realistisk trening trekkes frem av Waaler et al. (2018) som en viktig faktor. Møller (2010) trekker også frem realistisk trening som et virkemiddel for å forsterke viljen til å ta liv. Han viser til NATOs implementering av Marshalls (1947) treningsprinsipper, som går ut på å trigge til øyeblikksskudd når soldaten ser en motstander. Når soldater blir trent utallige ganger i å avfyre skudd når de oppdager en motstander vil dette automatiseres. De automatiserte bevegelsene vil ha stor overføringsverdi hvis det blir gjennomført i et realistisk øvingsscenario.

Realistisk trening og øving vil gjøre at soldater opparbeider seg et erfaringsnivå som gjør at de kan nå det tredje, og øverste, nivået av situasjonsbevissthet (Endsley, 1997). På dette erfaringsnivået er man i stand til å si noe om fremtidig status, i hvert fall på kort sikt. Soldaten vet av erfaring hva som kommer til å skje, og vet derfor av erfaring hva som må gjøres (Endsley, 1997). System 1 og system 2 er begreper som ble introdusert for å forklare sammenhengen, og skillet mellom intuitiv og analytisk beslutningstaking (Kahneman, 2012). Før den videre drøftingen fortsetter, er det nødvendig å forklare de to begrepene. *System 1* skjer automatisk og hurtig, og beslutningstakeren opplever lite, eller ingen grad av anstrengelse, eller opplevd viljekontroll. *System 2* fokuserer oppmerksomheten mot de mentale aktivitetene som krever det. System 2 assosieres ofte med en følelse av valg, eller

konsentrasjon (Kahneman, 2012). Når en soldat har opparbeidet seg en situasjonsbevissthet som gjør at han intuitivt gjenkjenner en situasjon og skjønner hva han skal gjøre, kan man anta at soldaten avfyrrer skudd mot motstanderen uten å gjøre seg opp en mening om hvorfor. Det skjer som beskrevet ved system 1-beslutninger, de skjer automatisk og uten opplevd viljekontroll. Det er derfor naturlig å tenke at soldater som har gjennomført realistisk trening kan komme i situasjoner hvor de tar liv, uten å ta en bevisst avgjørelse der og da. Waaler et al. (2018) bekrefter i sin undersøkelse at en solid erfaringsbank er en ønsket slutttilstand for soldatene: “Man er opptatt av å gjennomføre grundig og realistisk trening der man kan prøve og feile for å skaffe seg en erfaringsbank” (Waaler et al. 2018, s. 16). Realistisk og grundig trening vil derfor være med å påvirke soldatens vilje til å ta liv.

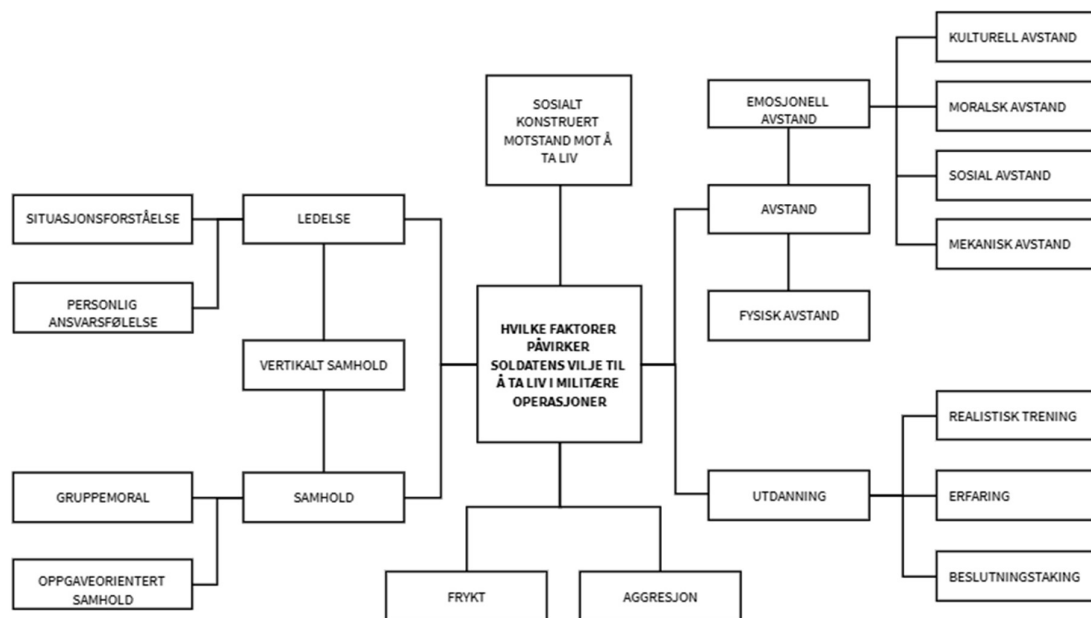
“Er det verdt det?”-spørsmålet til Murray (2013) er en tankeprosess som bunner ut i et valg om soldaten skal drepe. Soldaten tar dermed en beslutning basert på system 2. Dette kan komme av at soldaten ikke har en erfaringsbank som gjenkjenner mønstre, eller at situasjonen soldaten står i er annerledes enn han har trent på. Dette gir rom for flere muligheter som både kan forsterke og redusere viljen til å drepe, for eksempel gjennom faktorer som frykt og aggresjon.

4.2.5 Weapon Pull

Murray (2013) skriver at effekten “weapon pull” gjør at soldater skyter mer mot fienden og får en høyere kampmoral av å ha et større, eller bedre våpen. Han forklarer at noen av faktorene som fører til denne effekten er at lagsvåpen får mer tildelt ammunisjon, de har tettere oppfølging av befal, de engasjerer ofte fienden på lengre avstander og soldatene får økt ansvarsfølelse som følge av at de har ett av få lags- eller avdelingsvåpen. Her ser man at flere faktorer, som tidligere er drøftet, bidrar til effekten av “weapon pull”. Men, selv når disse faktorene fjernes, omtaler Murray effekten av “weapon pull” som et “boost”. Murray forklarer at dette “boostet” kommer av at et større våpen vektet i “er det verdt det?”-spørsmålet, og at et større våpen kan trigge aggresjon. Effekten fra “weapon pull” er derimot ikke beskrevet i annen utvalgt litteratur, og er ikke godt nok argumentert for til å innlemmes som en faktor som alene påvirker viljen til å ta liv.

5 Konklusjon

I drøftingen har vi tatt for oss de elementære faktorene som er nevnt i vårt litteraturutvalg, samt spedd på med argumenter og vinklinger fra annen litteratur. Konklusjonen har til hensikt å sammenfatte og konkludere den drøftingen som er gjort. Figur 1 gir en oversikt over faktorene som påvirker soldaters vilje til å ta liv i militære operasjoner. Videre skal vi oppsummere resultatene og forklare hvorfor vi valgte noen faktorer, og forkastet andre. Deretter skal vi dele refleksjoner rundt forskningsprosessen, før vi kommer med innspill til videre forskning på temaet.

Figur 1. Grafisk fremstilling av faktorer som påvirker soldatens vilje til å ta liv i militære operasjoner.

Som det fremkommer under biologiske faktorer er frykt, aggresjon og fysisk avstand faktorer som kan forsterke, eller redusere vilje til å ta liv. Grossmans (1995) påstand om at mennesker har en universell, iboende motstand mot å ta liv, ser derimot ikke ut til å stemme sett opp imot forskningen som blir presentert i denne oppgaven. Flere derimot, (som Murray, 2013; Møller, 2010; Reichelt, 2016; Waaler et al. 2019; Waaler et al. 2018) argumenterer for at en motstand mot å ta liv er sosialt konstruert. Sosialt konstruert motstand mot å ta liv er derfor innlemmet i modellen og er en faktor som påvirker viljen til å ta liv. Dette forklarer også hvorfor de samme kildene støtter oppunder Grossmans (1995) forklaring av fysisk og emosjonell avstand. Resultatet her, tyder på at mennesker har et

behov for å danne et filter mellom seg selv og en fiendtlig motstander. Når det kommer til frykt er det hovedsakelig Murray (2013) og Reichelt (2016) som trekker det inn som et sentralt begrep. Frykt kan både virke forsterkende og reduserende på en soldats vilje til å ta liv. Frykt kan gjøre at en soldat blir handlingslammet, fikler med våpenet, eller bevisst skyter over fienden (“posture”), men det kan også utløse stimuli av “kamphormoner” og stimulere til aggresjon (“fight”) som har vist seg å forsterke soldatens vilje til å ta liv (Reichelt, 2016). Murrays (2013) “er det verdt det?”-spørsmål består av faktorene frykt, fornuft og aversjon mot å ta liv. Disse underfaktorene er henholdsvis innlemmet i modellen under faktorene frykt og sosialt konstruert motstand mot å ta liv. Murrays fornuft likner på Reichelts (2016) “treg frykt”, og er å finne i faktoren beslutningstaking. “Er det verdt det?”-spørsmålet er derfor dekket opp, og er på denne måten inkludert i modellen.

Av sosiale faktorer har emosjonell avstand, samhold, utdanning og ledelse vist seg å være faktorer som påvirker soldatens vilje til å ta liv. Sosialt konstruert motstand mot å ta liv er redegjort for i forrige avsnitt. Emosjonell avstand har vist seg å være effektive måter å distansere seg fra fienden og vil dermed kunne påvirke soldatens vilje til å ta liv (Grossman, 1995; Møller, 2010; Waaler et al. 2019; Waaler et al. 2018). Samtidig som økt distansering til fienden, både fysisk og emosjonell, kan forsterke viljen til å ta liv er ikke dette ensbetydende positivt, eller negativt. Det kan være et uttrykk for en profesjonell soldatkultur, men man må være klar over at unødig distansering kan føre til uønskede, og ulovlige handlinger (Waalder et al. 2019; Møller 2010). Samhold påvirker soldater til å ta liv. Spesielt vertikalt samhold og oppgaveorientert samhold har vist seg å føre til størst påvirkning, men dette er nødt til å kombineres med en sunn gruppemoral (Waalder et al. 2018). Figur 1 peker derfor på disse tre faktorene. Vertikalt samhold er også koblet sammen med ledelse (MacIntyre, 2008). Lederen står sentralt i opparbeidelsen av vertikalt samhold, og derfor peker ledelse på denne samholds faktoren. Ledelse er også essensielt for å oppnå situasjonsforståelse og personlig ansvarsfølelse gjennom desentralisert ledelse, informasjonsdeling og ansvarliggjøring av den enkelte. På denne måten er ledelse en viktig faktor. Til slutt er utdanning satt opp som en faktor. Litteraturen har vist at realistisk trening og øving er viktige bestanddeler av en soldats utdanning, og at dette styrker soldaten vilje til å ta liv (Grossman, 1995; Waaler et al. 2018). Dette vil igjen påvirke erfaringen og beslutningstakingen til soldaten (Endsley, 1997). Økt erfaring gjør soldaten i stand til å vurdere, handle og ta beslutninger som direkte og indirekte påvirker soldatens vilje til å ta liv.

Mye av litteraturen bygger på hverandre og deler av faginnholdet mangler belegg. Dette har gjort det utfordrende å teste ut påstander under drøftingen, og vi opplever at fagfeltet er preget av det som likner pseudovitenskap. Altså at en fremstiller seg som vitenskapelig, men oppfyller ikke vitenskapens metodiske krav. Et eksempel er Grossman (1995), som ikke nødvendigvis baserer seg på vitenskapelig dokumentasjon, men heller gjennom forsøk på logiske resonnementer basert på et metodisk svakt innhentingsmateriale. Når disse påstandene ikke blir tatt opp til diskusjon i fagmiljøet, skaper det en utfordring for videre studier innenfor temaet. En annen svakhet er at en del av litteraturen ikke har til hensikt å belyse direkte det å ta liv, men tar opp relaterte temaer som kammoral og ivaretagelser av soldater.

For å oppsummere har denne oppgaven gitt en innledende forståelse for temaet. Resultatet vårt tilsier at det er konkrete faktorer som spiller inn på soldaters vilje til å ta liv. Disse faktorene håper vi kan bidra til økt operativ evne, gjennom bevisstgjøring og utdanning. Gjennom drøftingen har vi kommet frem til at de belyste faktorene både kan forsterke og motvirke viljen til å ta liv. Teoriene presenterer et spekter som strekker seg fra soldater som ikke skyter, til soldater som utfører krigsforbrytelser. En balansegang mellom disse ytterpunktene presenterer det vi opplever som effektive og profesjonelle soldater. Bevisstgjørelse innenfor denne tematikken kan derfor øke forutsetningene for å drive utdanning og forming av soldater. Vi mener videre forskning innenfor temaet er viktig, og det er flere interessante aspekter å utforske videre. Vår anbefaling er at oppgaven blir brukt til å sjekke ut om faktorene i modellen har hold ved bruk av andre metoder, og videre se hvordan man kan implementere disse faktorene i utdanning av soldater.

6 Referanser

Anderson, C. A., & Anderson, D. C. (1984). Ambient temperature and violent crime: Tests of the Linear and Curvilinear Hypotheses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (1), 91-97.

Berger, P. & Luckmann, T. (2006). *Den samfunnsskapte virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget

Buss, D. M. (2005). *The murderer next door. Why the mind is designed to kill*. New York: Penguin book

Carlsmith, J. M., & Anderson, C. A. (1979). Ambient temperature and the occurrence of collective violence: A new analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(3), 337–344.

Cannon, W. B. (1915). *Bodily changes in pain, hunger, fear, and rage*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Dewey, Larry (2004). *War and Redemption: Treatment and Recovery in Combat-related Posttraumatic Stress Disorder*. Aldershot: Ashgate.

Dupuy, T. N. (1977). *A genius for war: the german army and general staff, 1807-1945*. Michigan: Prentice-Hall

Endsley, M. R. (1997). The Role of Situation Awareness in Naturalistic Decision Making. I C. E. Zsombok, & G. Klein, *Naturalistic Decision Making*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Forsvaret. (2020). *Forsvarets grunnsyn på ledelse*. Hentet [11.04.2021] fra: <https://www.forsvaret.no>

Freud, S. (1961). *Beyond the pleasure principle. (The Standard Edition)*. (Trans. James Strachey). New York: Liveright Publishing Corporation.

Gaynor J.M. (2020). *INSPECTOR-GENERAL OF THE AUSTRALIAN DEFENCE FORCE AFGHANISTAN INQUIRY REPORT*. Hentet [06.04.2021] fra: [IGADF-Afghanistan-Inquiry-Public-Release-Version.pdf \(defence.gov.au\)](https://www.defence.gov.au/IGADF-Afghanistan-Inquiry-Public-Release-Version.pdf)

Glaser, B.G. & A.L. Strauss (1967). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine

Greiner, B. (2009). *War without Fronts: The USA in Vietnam*. (Translated by Anne Wyburd & Victoria Fern). New Haven: Yale University Press.

Grossman, D. (1995). *On killing: the psychological cost of learning to kill in war and society*. New York: Hachette.

Grossman, D., & Christensen, L. W. (2004). *On combat: the psychology and physiology of deadly conflict in war and in peace*. S.l.: PPCT Research Publications.

Henderson, W, D. (1999). Chambers, John Whiteclay (ed.). *The Oxford companion to American military history*. Oxford: Oxford University Press.

Hærens våpenskole (2013). *Håndbok for Nærkamp*. Rena: Forsvaret.

Jacobsen, D. I. (2015). *Hvordan gjennomføre undersøkelser?: Innføring i samfunnsvitenskapelig metode* (3. utg. ed.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Johannessen, A., Christoffersen, L., & Tufte, P. A. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode* (4. utg. ed.). Oslo: Abstrakt.

Kahneman, D. (2012). *Tenke, fort og langsomt*. (Lilleskjæret, E. & Nyquist, G. Overs.) Oslo: Pax Forlag.

MacCoun, R. J., & Hix., W. M. (2010). Unit cohesion and military performance. *I N. D. Institute, Sexual Orientation and U.S. Military Personnel Policy: An Update of RAND's 1993 Study* (ss. 137-166). Santa Monica: RAND Corporation.

- MacIntyre. (2008). Cohesion . I B. Horn, & R. W. Walker, *The Military Leadership Handbook* (ss. 57-67). Kingston: Canadian Defence Academy Press.
- Marshall, S. L. A. (1947). *Men against fire: the problem of battle command in future war*. New York: William Morrow.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67, 371-78.
- Mitani, J. C., Watts, D. P., & Amsler, S. J. (2010). Lethal intergroup aggression leads to territorial expansion in wild chimpanzees. *Current biology*, 20(12), R507-R508. doi:10.1016/j.cub.2010.04.021
- Muggebye, M. (2017). *Å ta liv : en kvalitativ studie om psykologisk motstand mot å drepe på korte hold*. Oslo: Krigsskolen.
- Murray, L. (2013). *Brains and bullets: how psychology wins wars*. London: Biteback.
- Møller, L. R. (2010). *Vi slår ihjel: og lever med det*. København: Informations forlag.
- Norman, R. J. (1995). *Ethics, killing, and war*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reichelt, J. G. (2016). *Håndbok i militærpsykiatri*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Roscoe, P. (2007). Intelligence, Coalitional Killing, and the Antecedents of War. *American anthropologist*, 109(3), 485-495. doi:10.1525/aa.2007.109.3.485
- Smoler, F. (1989). The Secret of the Soldiers who Didn't Shoot. *American Heritage* 40(2), 37-45.
- Spiller, R. J. (1988). S.L.A. Marshall and the Ratio of Fire. *The RUSI Journal* 133(4).
- Stern, J. (2004). *Terror i Guds navn*. (Torkelsen, A.). Bjørnemyr: Frifant forlag.

Waler, G., Larsson, G., & Nilsson, S. (2019). *Voldsbruk og livsfare: norske og svenske soldaters krigserfaringer fra Afghanistan*. Oslo: Cappelen Damm akademisk

Waler, G., Monsen, R. E., Larsson, G., & Nilsson, S. (2018). Å ta liv i kamp. - En operativ, moralsk og psykologisk utfordring. *Necesse (2018)*, Vol 3, Issue 1, 10 – 18. [Necesse Å ta liv i kamp.pdf \(unit.no\)](#)

Wrangham, R. W. (2017). Two types of aggression in human evolution. *PNAS* 115(2). 245-253. <https://doi.org/10.1073/pnas.1713611115>